

Імператор / шахіншах

Гляньте на людей, коли вони беруть участь у бунті. Вони схвильовані, перейняті, готові пожертвувати собою. У цей момент вони живуть у монотематичному світі, обмеженому єдиною думкою - вони прагнуть досягти омріяної мети. Все підпорядковується їй, будь-яку незручність стає легко перетерпіти, жодна жертва не є завеликою. Бунт звільняє нас від власного «я», від буденного «я», котре тепер здається нам дрібним, невиразним і чужим. Здивовані, ми відкриваємо у собі неznані запаси енергії, ми здатні на такі шляхетні вчинки, що це викликає захват у нас самих... Але настає мить, коли настрій гасне і все закінчується. Рефлексивно, за звичкою, ми ще повторюємо жести й слова, ще хочемо, щоб було так, як учора, але вже знаємо (і це відкриття переповнює нас жахом): учора більше не повториться... Раптом наша спільнота розпадається, кожен повертається до буденного «я», котре спочатку муляє нам, як погано скроєний одяг, але ми знаємо, що це наш одяг і що іншого у нас не буде. Ми неохоче дивимося один одному в очі, уникаємо розмов: ми перестали бути один одному потрібні

«Гляньте на людей, коли вони беруть участь у бунті. Вони схвильовані, перейняті, готові пожертвувати собою. У цей момент вони живуть у монотематичному світі, обмеженому єдиною думкою – вони прагнуть досягти омріяної мети. Все підпорядковується їй, будь-яку незручність стає легко перетерпіти, жодна жертва не є завеликою. Бунт звільняє нас від власного «я», від буденного «я», котре тепер здається нам дрібним, невиразним і чужим. Здивовані, ми відкриваємо у собі незнані запаси енергії, ми здатні на такі шляхетні вчинки, що це викликає захват у нас самих... Але настає мить, коли настрій гасне і все закінчується. Рефлексивно, за звичкою, ми ще повторюємо жести й слова, ще хочемо, щоб було так, як учора, але вже знаємо (і це відкриття переповнює нас жахом): учора більше не повториться... Раптом наша спільнота розпадається, кожен повертається до буденного «я», котре спочатку муляє нам, як погано скроєний одяг, але ми знаємо, що це наш одяг і що іншого у нас не буде. Ми неохоче дивимося один одному в очі, уникаємо розмов: ми перестали бути один одному потрібні».

Ришард Капусцінський «Шахіншах».

Ришард Капусцінський

Імператор / Шахіншах

ISBN 978-617-614-063-4

9 786176 140634

Ришард КАПУСЦІНСЬКИЙ

ІМПЕРАТОР

ШАХІНШАХ

Переклад Олеся Герасима
за редакцією Олександра Бойченка

Чернівці
Книги – XXI
2014

ББК 84(4Пол)6-8Капусцінський-46
К 207

Ришард Капусцінський

Імператор. Шахіншах / Переклад з польської Олесь Герасима. –
Чернівці: Книги – XXI, 2014. – 294 с.

ISBN 978-617-614-068-9

«Імператор репортажу», «журналіст століття», найвидаваніший у світі польський автор, лауреат численних міжнародних премій Ришард Капусцінський (1932–2007) бачив, за власними словами, 27 революцій у країнах Третього Світу. Дві з них – етіопська та іранська – знайшли відображення в «Імператорі» та «Шахіншаху». Написані зовсім по-різному з погляду літературної форми, твори ці на рівні змісту демонструють певні спільні риси. Нахабні зловживання з боку влади, наростання народного гніву, бунт, самоорганізація і взаємодопомога громадян, повалення режиму, а потім – безпорадність нової влади, хаос та інші невеселі і, на жаль, надто добре знані українському читачеві речі.

Книгу видано за фінансової підтримки
польського Інституту Книжки
та Посольства Республіки Польща в Україні

Посольство
Республіки Польща
у Києві

Усі права застережено. Відтворювати будь-яку частину цього видання у будь-якій формі та в будь-який спосіб, у тому числі електронно, без письмової згоди правовласників заборонено.

© Alicja Karuścińska and Rene Maisner, 2013

© Книги – XXI, 2013, видання українською мовою

© Олесь Герасим, 2014, переклад

© Анна Стьопіна, 2014, обкладинка

ΙΜΠΕΡΑΤΟΡ

Трон

Забудь про мене,
все вже згасло.
(*Циганське танго*)

Ой ти, Негусе Негесті,
Рятуй Абісинію,
Бо чекає небезпека
На південні лінії,
А на північ від Макале
Взагалі біда.
Дай же, Негусе, нам кулі
І пороху дай.
(*Довоєнна варшавська пісня*)

Спостерігаючи поведінку окремих курей в курнику, ми переконуємося, що нижчих за рангом курей дзьобають, і вони поступаються місцем вищим за рангом. В ідеальному випадку формується послідовна табель про ранги, вгорі якої стоїть надкурка, котра дзьобає всіх інших. Своєю чергою ті, що посередині, дзьобають нижчих за рангом, натомість поважають вищих. Унизу перебуває курка-попелюшка, яка мусить поступатися всім.

(*Адольф Ремане. «Своєрідні шляхи хребетних»*)

Людина призвичаюється до всього, якщо лишень досягне відповідного ступеня податливості.

(*К. Г. Юнг*)

Дельфін, коли хоче заснути, поверхнею води плаває, задрімавши, на дно морське повільно опускається, там, об дно вдарившись, будиться і на поверхню води випливає, впливши, засинає, та й знову на дно опустившись, у той же спосіб отямлюється, і так у русі спочинку зазнає.

(*Бенедикт Хмельовський. «Нові Атени, або Академія, всілякої сцієнції повна»*)

Вечорами я слухав тих, хто знав імператорський двір. Колись вони були людьми палацу або мали право входити туди. Небагато їх залишилося. Частина загинула, розстріляна каральними відділами. Інші втекли за кордон або сидять у в'язниці, розташованій у льохах того ж таки палацу: із салонів їх скинули до пивниць. Ще інші переховуються в горах або, перебрані ченцями, живуть у монастирях. Кожен намагається вижити у свій спосіб, згідно з доступними йому можливостями. Тільки жменька залишилася в Аддіс-Абебі, де – виявляється – найлегше обійти пильність влади.

Я відвідував їх, коли вже було темно. Мені доводилося змінювати авта й одяг. Етіопи глибоко підозріливі й не хотіли повірити у щирість мого наміру: я мав на меті віднайти світ, зметений автоматами Четвертої Дивізії. Ці автомати вмонтовані на американських джипах, обіч сидіння шофера. Їх обслуговують снайпери, спеціальністю яких є вбивання. Ззаду сидить солдат, який по радію приймає накази. Оскільки джип відкритий, шофер, стрілець і радіотелеграфіст мають темні, пілозахисні мотоциклетні окуляри під дашком шолому. Тож очей їхніх не видно, а ебеніві, зарослі щетиною обличчя позбавлені виразу. Ці трійки в джипах так призвичаєні до смерті, що їхні шофери водять автомобілі як самогубці, на найбільшій швидкості входять у раптові повороти, їздять вулицями проти руху: все розлітається в різні боки, коли насувається така ракета. Краще не потрапляти в поле їхнього обстрілу. Із радіостанції, яку на колінах тримає той ззаду, серед трісків і писків лунають нервові голоси і крики. Невідомо, чи якимсь із тих хрипких белькотінь не є наказом відкрити вогонь. Краще зникнути. Краще звернути у бічну вуличку й перечекаати.

Тепер я заглиблювався в покручені і повні болота завулки, потрапляючи до будинків, які назовні справляли враження покинутих, ніким не зайнятих. Я боявся: за цими будинками стежили, і мене могли схопити разом з їхніми мешканцями. Це цілком можливо, оскільки у місті

часто прочісують якийсь завулок або й цілі ділянки – в пошуках зброї, підірваних листівок і людей старого режиму. Всі будинки тепер один за одним спостерігають, слідкують, нюшать. Це громадянська війна, так вона виглядає. Я всівся біля вікна, а вони відразу: змініть, будь ласка, місце, вас можуть побачити з вулиці і легко поцілити. Проїжджає автомобіль, пригальмовує, чути постріли. Хто це був – вони чи тамті? А ким сьогодні є вони, а ким не-вони, ті інші, які проти тамтих, бо вони за тих? Авто від'їжджає, гавкають пси, цілу ніч в>Addis-Абебі гавкають пси, це псяче місто, повне породистих і здичавілих псів, розкудланих, пожертвих паразитами і малярією.

Вони зайве повторюють, щоб я остерігався: жодних адрес і прізвищ, навіть не описувати обличчя, ані чи високий, чи низький, чи худий, яке чоло, чи руки отакі, а погляд те, а ноги се, а коліна, вже немає перед ким на колінах.

Ф.:

Це був маленький песик японської породи. Називався Люлю. Мав право спати на імператорському ложі. Під час різних церемоній утівав з імператорських колін і пісав сановникам на черевики. Пани сановники не мали права здригнутися ані зробити жодного жесту, відчувши, що у них в черевику мокро. Моєю функцією було ходити поміж виструнченими сановниками і витирати сечу на їхніх черевиках. Для цього існувала шматочка з атласу. Це було моїм заняттям упродовж десяти років.

Л. Ц.:

Імператор спав на ложі зі світлого горіха, дуже розлогому. Він був такий дрібний і тендітний, що його ледве було видно, губився в постелі. На старість змалів ще більше, важив п'ятдесят кілограмів. Їв щораз менше і ніколи не пив алкоголю. Коліна його втрачали рухливість, і коли він залишався на самоті, волочив ноги й похитувався в боки, наче йшов на ходулях, та коли знав, що на нього хтось дивиться, величезним зусиллям зму-

шував м'язи до певної еластичності, так, щоб його рух був гідним та щоб імператорська постава трималася в бездоганній, наскільки це можливо, вертикалі. Кожен крок був боротьбою шкутильгання з гідністю, нахилу з вертикаллю. Достойний пан ніколи не забував про свій старечий дефект, якого він не хотів виявляти, щоб не послабити престижу і величі Царя Царів. Але ми, прислуга спальні, хто міг його підглядіти, ми знали, скільки зусиль коштують йому ці старання. Він мав звичай спати мало і вставати рано, коли надворі ще було темно. Взагалі, сон він трактував як необхідність, що марно забирала у нього час, який він волів би призначити на урядові та представницькі функції. Сон був приватним, камерним втручанням у життя, що мало проходить серед декорацій і світла. Тому він прокидався мовби незадоволений тим, що спав, роздратований самим фактом спання, і допіру подальші чинності дня повертали йому внутрішню рівновагу. Однак додаю, що імператор ніколи не виявляв найменшої знервованості, гніву, злості чи фрустрації. Могло би здатися, що таких станів він ніколи не переживає, що нерви у нього холодні та мертві, як сталь, або що він їх зовсім не має. Це була вроджена риса, яку пан наш зумів розвинути і вдосконалити згідно з принципом, що у політиці нерви є ознакою слабкості, котра слугує заохоченням для противників і підштовхує підданих до потаємних кпинів. А пан знав, що жарт – це небезпечна форма опозиції, і тому тримав свою психіку в бездоганній нормі. Вставав о четвертій, о п'ятій, а коли їхав з візитом за кордон, навіть о третій ночі. Пізніше, коли в країні ставало щораз гірше, він виїжджав усе частіше, цілий палац займався лише зборами імператора в нові подорожі. Прокинувшись, він натискав дзвінок на нічному столику – на цей звук уже чекала прислуга на чергуванні. В палаці запалювали світло. Це був сигнал для імперії, що найдостойніший пан розпочав новий день.

Й. М.:

Імператор розпочинав день зі слухання доносів. Ніч є небезпечною порою змовництва, і Гайле Селасіє знав: те, що діється вночі, є важливішим від того, що діється вдень. Удень він усіх мав перед очима, а вночі це було неможливо. Із цієї причини він і надавав великого значення ранковим доносам. Тут я хотів би пояснити одну річ: високошановний пан не був при звичаєній читати. Для нього не існувало слова писаного й друкованого, все треба було доповідати йому усно. Пан наш не закінчував шкіл, єдиним його учителем – і то лише в дитинстві – був французький єзуїт монсеньйор Жером, пізніше Гарарський єпископ і приятель поета Артюра Рембо. Цей душпастир не встиг прищепити імператорові навичку читати, що, зрештою, було складно зробити, оскільки Гайле Селасіє вже від хлоп'ячих літ займав відповідні керівні становища і не мав часу на систематичні лектури. Але мені видається, що йшлося не лише про брак часу і навичку. Звичай усної доповіді мав ту перевагу, що в разі потреби імператор міг заявити, буцім такий-то і такий сановник доніс йому щось цілком інше, ніж це було насправді, а той не міг захищатися, не маючи жодного письмового доказу. Таким чином, імператор сприймав від своїх підвладних не те, що вони йому говорили, а те, що, на його думку, мало бути сказане. Високошановний пан мав свою концепцію і до неї достосовував усі сигнали, які доходили від оточення. Подібно було з писанням, бо наш монарх не лише не користався умінням читати, але й нічого не писав та нічого не підписував власноруч. Хоча він правив упродовж півстоліття, навіть найближчі не знають, як виглядав його підпис. У службові години при імператорі завжди був присутній міністр пера, який нотував усі його накази і розпорядження. Тут поясню, що під час робочих аудієнцій достойний пан говорив дуже тихо, ледве тільки ворущачи губами. Міністр пера, стоячи за півкроку від трону, був змушений наближати вухо до імператорських вуст, аби почути і занотувати

рішення володаря. До того ж слова імператора були, як правило, невиразні і двозначні, особливо тоді, коли він не бажав зайняти чіткої позиції, а ситуація вимагала, щоб він виклав свою думку. Можна було захоплюватися спритністю монарха. Запитаний сановником про імператорське рішення, він не відповідав навпростець, а озивався таким тихим голосом, що той долинав тільки до прихиленого близько, як мікрофон, вуха міністра пера. Міністр нотував скупе й туманне бурмотіння володаря. Решта – лише питання інтерпретації, а вона була справою міністра, який надавав рішенням письмової форми і передавав його нижче. Той, хто керував міністерством пера, був найближчим повірником імператора і мав велетенську владу. Із таємної кабали монарших слів він міг укладати довільні рішення. Коли імператорський маневр вражав усіх влучністю і мудрістю, це було черговим доказом непомильності божого вибранця. Якщо натомість десь із повітря, звідкись із кутів до монарха починав долипати шум незадоволення, достойний пан міг усе скинути на голову міністра. Останній був найбільш зненавидженою персоною двору, оскільки опінія, переконана в мудрості й доброті вельмишановного пана, саме міністра звинувачувала у шкідливих та бездумних рішеннях, яких було без ліку. Щоправда, серед прислуги шептали, чому це Гайле Селасіє не поміняє міністра, але в палаці запитання можна було ставити лише зверху вниз, ніколи не навпаки. Власне, коли вперше голосно пролунало запитання, яке йшло у зворотному напрямку, це стало сигналом вибуху революції. Та я забігаю в майбутнє, а мушу повернутися до тієї світанкової хвилі, коли на сходах палацу з'являється імператор і вирушає на ранню прогулянку. Він входить до парку. Це саме той момент, коли до нього наближається шеф палацової розвідки Соломон Кедір і складає свої донесення. Імператор іде алейкою, а крок за ним Кедір, який говорить і говорить. Хто з ким зустрічався, де це було, про що вони розмовляли. Проти кого укладають пакти. Чи мож-

на це вважати змовою. Кедір також інформує про роботу відділу військових шифрів. Цей відділ, що належав до служби Кедіра, відчитує зашифровані розмови, які ведуть поміж собою дивізії – варто знати, чи не зароджується там заколотницька думка. Достойний пан нічого не запитує, нічого не коментує. Йде і слухає. Часом затримується перед кліткою з левами, щоб кинути їм подане прислугою теляче стегенце. Він споглядає хижість левів і тоді усміхається. Потім наближається до посаджених на ланцюг леопардів і дає їм волові ребра. Тут пан мусить бути уважним, бо підходить близько до хижаків, здатних бувати непередбачуваними. Врешті він йде далі, а за ним Кедір, який продовжує свої донесення. Певної хвилі володар киває головою, і це знак Кедірові, що йому треба йти геть. Той вклоняється і зникає в алеї, відступаючи в такий спосіб, щоб не повернутися до монарха спиною. Саме тоді виходить міністр промисловості й торгівлі Маконен Габте-Вальд, який уже чекав під деревом. Він наближається до імператора на прогулянці і, йдучи на крок позаду, складає йому донесення. Габте-Вальд має приватну мережу донощиків, яку тримає через усепоглинаючу інтригантську пристрась, а також – аби сподобатися вельмишановному володареві. Тепер він на основі рапортів доповідає імператору про перебіг останньої ночі. Наш пан знову ні про що не питає і нічого не коментує, лиш іде і слухає із закладеними за спину руками. Буває, що він наближається до зграї фламінго, але це полохливе птаство відразу втікає й імператор усміхається, бачачи створіння, які відмовляються йому підкорятися. Врешті, йдучи далі, він робить кивок головою, Габте-Вальд замовкає і, задкуючи, зникає в алейці. Тепер мов з-під землі виростає згорблена постать відданого нашіптувача Аши Вальде-Мікаеля. Цей сановник виконує нагляд за урядовою політичною поліцією, яка виступає суперником палацової розвідки Соломона Кедіра і веде гостру конкурентну боротьбу з приватними мережами донощиків на кшталт тієї, яку має у своєму

розпорядженні Маконен Габте-Вальд. Заняття, якому віддавалися ці люди, було важким і небезпечним. Жили вони в страху, що чогось не донесуть вчасно і попадуть в неласку, або що конкурент донесе краще, і тоді імператор подумає: чому Соломон справив мені сьогодні учту, а Маконен приніс саму половину? Не сказав, бо не знає, чи мовчав, бо сам належить до змовників? Чи мало разів достойний пан на власній шкірі переконувався, що його зраджували найближчі й найдовіреніші? І тому імператор карав за мовчання, але, своєю чергою, безладні потоки слів утомлювали й дратували імператорське вухо, тож нервова балаканина також не була добрим виходом. Уже сам вигляд цих людей говорив, у якій небезпеці вони живуть. Невиспані, втомлені, вони діяли в постійній напрузі, в гарячці, переслідуючи жертву, в задусі ненависті й страху, який їх повсюдно оточував. Єдиним щитом для них був імператор, але імператор міг покінчити з ними одним жестом руки. О так, добрий пан не полегшував їм життя. Як я вже згадував, під час ранкової прогулянки Гайле Селасіє, слухаючи рапорти про стан змов у імперії, ніколи не ставив запитань і не коментував отриманих відомостей. Зараз я скажу, чому він знав, що робить. Пан хотів отримати донос у чистому вигляді, тобто донос справжній, а коли б він запитував чи висловлював свою думку, доповідач почав би послужливо змінювати факти, аби вони відповідали уявленням імператора, а тоді всі доноси набули б такої довільності й суб'єктивізму, аж монарх не міг би довідатися, що насправді діється в державі й палаці. Закінчуючи прогулянку, імператор слухає про те, що останньої ночі принесли люди Аши. Годує псів і чорну пантеру, потім захоплюється отриманим недавно мурахоїдом – дарунком президента Уганди. Він схиляє голову, й Аша відходить скулений, невпевнений, чи сказав більше, чи менше від того, що донесли сьогодні його найзатятіші вороги – Соломон, ворог Маконена й Аши, і Маконен, ворог Аши й Соломона. Останній тур прогулянки Гайле Селасіє від-

буває вже на самоті. В парку розвиднюється, імла розсіюється, в траві загораються сонячні блики. Імператор роздумує, це час формування тактики і стратегії, розв'язування персональних головоломок і підготовки наступного ходу на владній шахівниці. Він вникає у зміст рапортів, поданих інформаторами. Важливих речей мало – найчастіше вони доносять один на одного. Наш пан усе має занотоване в голові, його розум – це комп'ютер, який зберігає кожен деталь, найменша дрібниця буде зафіксована. В палаці не було ніякого відділу кадрів, папок чи анкет. Усе це імператор носив у своїй голові, всю найтаємнішу картотеку людей еліти. Бачу його зараз, як він йде, зупиняється, піднімає обличчя догори, ніби занурився у молитву. О Боже, збав мене від тих, котрі, плазуючи на колінах, приховують ніж, яким вони готові вдарити мене в спину. Але чим допоможе Господь Бог? Усі люди, що оточують імператора, власне такі – на колінах і з ножем. На вершинах ніколи не буває тепло. Віють крижані вітри, кожен стоїть скулений і мусить вважати, щоб сусід не зіпхнув його в прірву.

Т. К-Б.:

Дорогий друже, звісно, я пам'ятаю. Це ж було мало не вчора. Мало не вчора, вік тому. В цьому місці, але вже на інші планеті, яка віддалилася. Як це все перемішується – часи, місця, розсипаний на часточки світ, який уже не зліпити. Тільки спогад – це єдине, що вціліло, єдине, що залишається від життя. Багато часу я провів біля імператора як чиновник міністерства пера. Ми починали працю о восьмій, щоб на дев'яту, коли приїде монарх, усе було готово. Пан наш мешкав у новому палаці, навпроти Африка-Голл, а офіційні обов'язки виконував у старому, збудованому імператором Менеліком і розташованому на сусідньому пагорбі. Наша служба була власне у старому палаці, де містилася більшість імперських інституцій, оскільки Гайле Селасіє хотів усе мати під рукою. Приїжджав він одним із двадцяти семи авт, які становили його

приватний автопарк. Він любив автомобілі, і найбільше вподобав собі роллс-ройси за їхній солідний і гідний профіль, але для різноманіття користувався також мерседесами і лінкольн-континенталіями. Нагадаю, що володар наш першим спровадив автомобілі до Етіопії й завше доброзичливо ставився до ентузіастів технічного прогресу, яких, на жаль, наш традиційний народ недолюблював. Прецінь імператор мало не втратив владу, а навіть життя, коли в двадцяті роки привіз із Європи перший літак! Простий аероплан визнали тоді сатанинською штукою, і по магнатських дворах організовувалися групи змовників проти такого божевільного монарха, мало не кабаліста і чорнокнижника. Відтоді вельмишановний пан мусив обережніше давати волю своїм піонерським амбіціям, допоки майже цілковито занехаяв ці починання – через відразу, яку викликає всіяка новинка в людях похилого віку. Отож, о 10-й ранку він прибував до старого палацу. Перед брамою його очікував натовп підданих, які намагалися вручити імператорові петиції. Був це, теоретично беручи, найпростіший шлях пошуку справедливості і доброти в імперії. Оскільки наш народ неписьменний, а справедливості шукає, як правило, злидота, ці люди на роки впадали в борги, аби оплатити писаря, який би їхні скарги та прохання виклав на папері. На додачу поставав протокольний клопіт, бо звичай наказував дрібноті падати перед імператором на коліна, притиснувшись обличчям до землі, а як із такої позиції подати конверт до лімузина, що проїжджає повз? Справу влаштовували в такий спосіб, що імператорське авто уповільнювалося, за шибою з'являлося сповнене доброти обличчя монарха, а охорона, що їхала в наступному автомобілі, забирала частину конвертів із простягнутих посполитими рук, частину, бо тих рук був ліс. Коли натовп підповзав занадто близько до над'їжджаючих авт, ґвардія була змушена відпихати і відганяти настирливих, адже міркування безпеки та гідність його величності вимагали, щоб проїзд відбувався плавно і без незапланова-

ної затримки. Потім авта проїжджали алеєю, що вела під гору, і зупинялися на майдані перед палацом. Тут на імператора також очікував натовп, але зовсім інший, ніж та голота перед брамою, яку з люттю розганяли добірні гвардійці з Імперіал Боді Гард. Цей натовп, що вітав монарха на майдані, складався з людей імператорського оточення. Ми всі збиралися тут раніше, щоб не запізнитися на приїзд імператора, бо цей момент мав для нас особливе значення. Кожен хотів конче показатися, бо мав надію, що буде зауважений імператором. Ні, про те, щоб бути зауваженим якимось особливо, навіть не мріялось: от високошановний пан зауважив, підходить і починає розмову. Ні, не аж так! Скажу відверто: хотілося бодай мінімального звертання уваги, просто-таки найменшого, зовсім будь-якого, цілком другорядного, поверхового, яке не накладає на імператора жодних зобов'язань, швидкоплинного, мов уламок секунди, а проте такого, щоб пізніше став відчутним внутрішній струс, і нас опанувала тріумфальна думка: мене зауважили! Як же це потім додавало сил! Які необмежені можливості створювало! Бо, припустимо, погляд достойного пана ковзнув обличчям, тільки ковзнув! Власне, можна би сказати, що нічого не було, але з другого боку – як же не було, коли такі ковзнув! Ми відразу відчуваємо, як температура обличчя зростає, кров шугає в голову, а серце б'ється сильніше. Це найкращі докази, що нас торкнувся погляд благодійника, але що там – такі докази цієї миті не мають значення. Важливішим є процес, який міг відбутися в пам'яті нашого пана. Отож, було відомо: пан завдяки тому, що не користався умінням читати чи писати, мав феноменально розвинену зорову пам'ять. І на цьому дарі природи власник обличчя, яким ковзнула імператорська зіниця, міг будувати свою надію. Бо вже розраховував, що якийсь невловимий слід, бодай лише нечітка тінь відбилася у пановій пам'яті. Тепер треба було із витривалістю і наполегливістю так маневрувати в натовпі, так прослизати й протискатися, так добиватися і допиха-

тися, аби все ближче підсувати своє обличчя, в такий спосіб маневруючи ним і маніпулюючи, щоб імператорський погляд, навіть мимовільно і бездумно, нотував, нотував і нотував. Потім залишалося чекати, що прийде такий момент, коли імператор подумає: чекай, чекай, обличчя мені знайоме, а прізвища я не знаю. І, скажімо, запитає прізвище. Тільки прізвище, але цього досить! Тепер обличчя і прізвище поєднуються – і постане особа, готовий кандидат на призначення. Бо саме обличчя – це анонім, саме прізвище – це абстракція, а тут треба матеріалізуватися, конкретизуватися, набути обрисів, форми, здобути окремішність. О, це була найбільш очікувана доля, але яка ж важкоздійсненна. Бо на цьому майдані, де оточення вітало імператора, охочих підсунути обличчя були десятки й – не перебільшу – сотні, обличчя заступало обличчя, вищі підминали нижчих, темніші за темняли світліших, обличчя погорджувало обличчям, старші висувалися поперед молодших, слабші поступалися сильнішим, обличчя ненавиділо обличчя, посполиті стикалися зі шляхетними, войовничі з хирлявими, обличчя розтоптувало обличчя, але навіть принижені, відіпхнуті, третьорядні й переможені, навіть вони, щоправда, на певній віддалі, накинутій законами ієрархії, таки пересувалися вперед, висуваючись то тут, то там з-поза облич першорядних і титулованих, бодай лише краєчком, вухом чи частиною скроні, щокою чи щелепою – аби ближче до імператорської зіниці! Якби добросердий пан захотів огорнути поглядом цілу сцену, яка відкривалася перед ним після виходу із авта, він побачив би, що до нього лине не тільки покірна й водночас розпашіла сторота магма, а й що за межами цієї центральної і високотитулованої групи, праворуч і ліворуч, перед ним і за ним, далі й зовсім далеко, в деревах, у вікнах, під деревами і на стежках цілі зграї лакеїв, кухарчуків, прибиральників, садівників і поліціантів також підсувають йому свої обличчя, щоби виявитися зауваженими. І пан наш на все це дивиться. Чи він дивується? Сумніваюсь. Пан та-

кож колись був частиною сторотої магми. Чи ж він не мусив підсувати обличчя, щоб у віці заледве двадцяти чотирьох років стати наступником престолу? А конкуренцію він мав пекельну! Цілий загін досвідчених нотаблів домагався корони. Але вони квапилися, один поперед другого, зворохоблені, нетерплячі, кидалися один одному до горлянки, аби вже, вже трон! Найособливіший пан умів чекати. А це архіважлива здатність. Без цієї майстерності чекання, терплячої, а навіть смиренної згоди на те, що шанс може з'явитися допіру по роках, немає політика. Достойний пан чекав десять років, аби здобути наступництво трону, а потім чотирнадцять років, щоб стати імператором. Разом – близько чверті віку обережних, але енергійних змагань за корону. Кажу обережних, бо пана характеризувала скритність, уміння зберігати таємницю і мовчання. Він знав палац, розумів, що кожна стіна має вуха, що з-за порт'єр виглядають очі, які уважно за ним спостерігають. Отож, він мусив бути підступним і хитрим. Передовсім не можна було завчасу відкритися, виявити пожадливу хіть влади, бо це миттєво єднає конкурентів і підштовхує їх до боротьби, вдаряє і нищить того, хто висунувся допереду. Ні, треба роками йти в шензі, пильнуючи, щоб ніхто не вирвався, і пильно вичікувати моменту. У 1930 році ця гра принесла панові корону, яку він утримував наступних сорок чотири роки.

Коли я показав колезі те, що пишу про Гайле Селасіє – а радше оповідь про імператорський двір і його падіння, розказану тими, хто заповнював салони, канцелярії і коридори палацу – той запитав, чи я сам відвідував людей, які переховувалися. Сам? Це було б неможливо! Біла людина, чужоземець – мене без вагомих рекомендацій ніхто з них на поріг би не впустив. А вже в жодному випадку ніхто не захотів би звірятися (взагалі етіопів важко схилити до звірянь, вони здатні мовчати, як китайці). Звідки я би знав, де їх шукати, де вони є, ким були, що могли сказати? Ні, я не був сам, я мав провідника.

Тепер, коли його вже немає, я можу сказати, як його звали: Тефerra Гебревольд. Я приїхав до Addis-Abebi в середині травня 1963. Через кілька днів тут мали зібратися президенти незалежної Африки, й імператор готував місто до цієї зустрічі. Addis-Abeba була тоді великим, кількасоттисячним селом, розміщеним на узгір'ях, серед евкаліптових гаїв. На моріжках при головній вулиці Черчилль Роуд паслися стада корів і кіз, а авта мусили пригальмовувати, коли кочівники переганяли через дорогу групи схарапуджених верблюдів. Падав дощ, і в бічних вуличках машини буксували в клейкому, брунатному багні, щораз сильніше грузнучи і відтак утворюючи колони затоплених, знерухомлених авт.

Імператор розумів, що столиця Африки мусить виглядати більш велично, і наказав вибудувати кілька сучасних споруд та впорядкувати найважливіші вулиці. На жаль, будівництво розтягнулося до безконечності, тож розглядаючи в різних точках міста руйнування й людей, котрі там працювали, я пригадав сцену, яку описав Івлін Во, коли в 1930 році приїхав до Addis-Abebi подивитися на коронацію імператора:

«Здавалося, що до розбудови міста тільки-но приступили. На кожному розі стояли напіввикінчені будинки. Деякі вже покинуті, біля інших працювали групи обірваних тубільців. Одного пополудня я бачив двадцять чи тридцять таких людей, котрі під керівництвом майстра-вірменина прибирали купи будівельного сміття і каменів, якими був засипаний майдан перед головним в'їздом до палацу. Робота полягала у тому, що вони мусили наповнювати камінням дерев'яні носилки і відтак перевертати їх на купу сміття, розташовану на 50 ярдів далі. Майстер кружляв поміж людьми, тримаючи в руках довгий кий. Коли йому було необхідно на хвилю відійти, все негайно зупинялося. Це не означало, що люди сідали, починали розмовляти, розкладатися на землі, ні, вони просто завмирили в тому місці, де перебували, нерухоми, як корови на пасовищі, часом впадали в летаргію, три-

маючи в руках одну цеглину. Врешті з'являвся майстер, і вони знову починали рухатися, але дуже сонно, як по-статі у сповільненому фільмі. Коли він товк їх києм, вони не кликали на допомогу, не протестували, тільки дещо пришвидшували свої рухи. Удари припинялися, і тоді вони поверталися до повільного темпу, а коли майстер знову відходив, негайно нерухоміли і завмирили».

Цього разу великий рух панував на головних вулицях. Краєм вулиць сунули гігантські бульдозери, зносячи найближчі ліп'янки, вже спорожнілі, бо їхніх мешканців попереднього дня поліція вигнала з міста. Потім бригади мулярів будували високий мур, щоб ним заслонити решту ліп'янок. Інші бригади розмалювали мур національними орнаментами. Місто пахло свіжим бетоном і фарбою, застигаючим асфальтом і ароматом пальмового гілля, яким оздоблено привітальні арки.

З нагоди зустрічі президентів імператор дав імпозантне прийняття. На це прийняття спеціальні літаки привезли з Європи вино й ікру. За 25 тисяч доларів привезено з Голівуду Міріам Макебу, щоби на закінчення бенкету вона заспівала очільникам пісні племені Зулу. Запрошено понад три тисячі осіб, поділених ієрархічно на кілька вищих і нижчих категорій, кожній категорії відповідав інший колір запрошення і було приділене інше меню.

Прийняття відбувалося в старому імператорському палаці. Гості проходили серед довгих рядів імператорської гвардії, озброєної шаблями й алебардами. Освітлені прожекторами трубачі грали на верхівках веж імператорський сигнал. На кружганках театральні колективи грали історичні сцени з життя померлих імператорів. З балконів дівчата в народних строях обсипали гостей квітами, небо спалахувало плюмажами штучних вогнів.

Коли у Великій Залі гості посідали за стіл, заграли фанфари й увійшов імператор, а по його праву руку був Насер. Вони становили незвичну пару: Насер високий, масивний, владний мужчина, з висунутою вперед головою, з усмішкою на всю ширину щелепи – і обіч дрібна,

навіть вутла і вже розхитана літами постать Гайле Селасіє, його худе, виразне обличчя, великі, блискучі, проникливі очі. За ними парами увійшла решта правителів. Зала встала, всі аплодували. Розляглися овації на честь єдності та імператора. Потім почався власне бенкет. Один темношкірий кельнер припадав на чотирьох гостей (кельнерам від переживання і з нервів усе летіло з рук). Посуд був срібний, в давньому гарарському стилі, на тих столах лежало кілька тонн коштовного античного срібла. Дехто ховав якісь прибори до кишені, один брав ложку, інший – виделку.

Нагромаджені гори м'яса і фруктів, риби і сирів здійсналися на столах. Багатоярусні торти стікали солодкою і барвистою поливою. Вишукані вина променіли кольоровим блиском, збадьорюючи своїм ароматом. Грала музика, а виряджені блазні переверталися на втіху розвеселілих бенкетувальників. Час проминав серед розмов, сміху та споживання.

Було гарно.

Під час цієї імпрези я мусив пошукати спокійного місця, та не знав, де воно є. Я вийшов із Великої Зали бічними дверима надвір. Була темна ніч, сів дрібний дощ, травневий, але холодний. Від тих дверей починався лагідний схил, а кількадесят метрів нижче стояв погано освітлений барак, без стін. Від бічних дверей, через які я вийшов, аж до бараку стояли вервечкою кельнери і передавали полумиски відходів з бенкетного столу. На тих полумисках у бік барака плів потік костей, огризків, розлізлих салатів, риbachих голів і м'ясних недоїдків. Я рушив до барака, ковзаючись у болоті і рештках порозкиданої їжі.

Біля самого барака я зауважив, що морок за ним ворухиться, і щось у тому мороці пересувається, муркоче і хлюпоче, зітхає і плямкає. Я зайшов за барак.

У гущавині ночі, в болоті, під дощем стояв скупчений натовп босоногих жебраків. Посудомийки, які працювали в бараку, кидали їм рештки з полумисків. Я дивився на натовп, який працює й зосереджено їв огризки, кістки й

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка,
повну версію книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ